
РАЦІОНАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

УДК 502.11:502.15(477.44)

СХІДНЕ ПОДІЛЛЯ — РЕПРЕЗЕНТАТИВНИЙ РЕГІОН НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОМЕРЕЖІ

О.В. Мудрак¹, Ю.Ю. Овчинникова²

¹ КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти»

² Донецький національний університет імені Василя Стуса

На основі геоботанічних, ландшафтно-екологічних, гідроекологічних, лісотипологічних, агроекологічних, системних, репрезентативних, зоогеографічних принципів і підходів розроблено схему регіональної екомережі Східного Поділля. Виділено різні типи структурних елементів екомережі: ключових, сполучних, буферних і відновлювальних територій; визначено їх географічну приуроченість, площу, статус. З'ясовано, що екомережу регіону формують 24 ключових, 16 сполучних і 60 відновлювальних територій. Площа структурних елементів екомережі Східного Поділля (ключових, сполучних і відновлювальних територій) становить 884087,53 га, або 33,37% від загальної площі території регіону, тому потребує істотного вдосконалення.

Ключові слова: біотичне і ландшафтне різноманіття, структурні елементи екомережі, природно-заповідний фонд, збалансований розвиток, Східне Поділля.

Збереження біотичного і ландшафтно-географічного різноманіття є одним з найважливіших завдань збалансованого розвитку суспільства. Для його збереження і відтворення необхідно сформулювати ефективну екомережу.

Теоретичне обґрунтування, науково-методична розробка та розв'язання проблем охорони, збереження й відтворення біотичного і ландшафтного різноманіття є актуальним і важливим завданням для створення і реалізації екомережі (ЕМ), аналізу її територіальної структури, формування політики збалансованого природокористування у Східному Поділлі.

Мета досліджень — розробити схему ЕМ Східного Поділля з виділенням структурних елементів та висвітлити значення регіону в структурі національної ЕМ.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Об'єкт дослідження — структурні елементи ЕМ Східного Поділля: ключові території (КТ) або природні чи еталонні ядра, сполучні території (екологічні коридо-

ри — ЕК), буферні зони (БЗ) й відновлювальні території (ВТ). Ці елементи у своїй неперервній єдності створюють екомережу, яка функціонально має об'єднати осередки біотичного і ландшафтного різноманіття в єдину просторово-територіальну систему. Використовували: реєстр природно-заповідного фонду (ПЗФ) Вінницької області, визначники рослин і тварин, Червону і Зелену книги України, методичні рекомендації щодо формування схеми регіональної екомережі (РЕМ) та заходи з її реалізації [1–6].

Основні підходи і методи формування ЕМ — геоботанічний, зоогеографічний, ландшафтно-екологічний, гідроекологічний, лісотипологічний, агроекологічний, системний, репрезентативний, моніторингу, картографічні, польові.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Екомережа — єдина природно-територіальна система, призначення якої є забезпечення екосистемної цілісності, ценотичної повноцінності, біоландшафтно-репрезентативності через поєднання територій і об'єктів ПЗФ, а також інших територій,

© О.В. Мудрак, Ю.Ю. Овчинникова, 2017

що мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища (НПС), раціонального природокористування, забезпечують соціально-економічний розвиток місцевого населення й екологічну стабілізацію території [4, 7].

Для Східного Поділля, природний комплекс якого становить 4,5% території держави і розташовується в межах найбільш окультуреного регіону — Правобережного Лісостепу України, проблеми збереження і відтворення біотичного і ландшафтного різноманіття, стабілізації екологічної рівноваги, підвищення продуктивності екосистем, охорони здоров'я населення завдяки поліпшенню умов його проживання, забезпечення збалансованого розвитку суспільства є надзвичайно актуальними і важливими [8].

Східне Поділля розкинулося на правобережжі Дніпра в межах Придніпровської і Подільської височин. На заході межує з Чернівецькою і Хмельницькою, на півночі — з Житомирською, на сході — з Київською, Кіровоградською і Черкаською, на півдні — з Одеською областями та з Республікою Молдова, у т.ч. з невизнаним Придністров'ям (протяжність кордону — 202 км). Довжина з півночі на південь — 204 км, із заходу на схід — 196 км. Площа регіону становить 26,5 тис. км² (4,5% території України) [2].

За геоботанічним районуванням України (ГБРУ) за 2003 р. Східне Поділля належить до Євразійської степової області Голарктичного домініону. До її складу входить Лісостепова підобласть Східноєвропейської лісостепової провінції дубових лісів, остепнених лук і лучних степів Української лісостепової підпровінції з центральною і північною частинами Північно-Подільського округу грабово-дубових, дубових лісів, остепнених лук і лучних степів, північно-східною частиною Північного Правобережнопридніпровського округу грабово-дубових, дубових лісів, остепнених лук і лучних степів, східною частиною Центрального Правобережнопридніпровського округу грабово-дубових, дубових лісів та лучних степів, південною

частиною Південно-Подільського округу дубових лісів і лучних степів та вся територія Центрально-Подільського округу грабово-дубових і дубових лісів та суходільних лук [9].

Територія Східного Поділля, згідно із фізико-географічним районуванням України (ФГРУ) за 2005 р., належить до Східноєвропейської рівнинної ландшафтної країни лісостепової зони. До її складу входить Дністровсько-Дніпровський лісостеповий край з частиною північно-західної і північно-східної Придніпровської височинної області, Центрально-Придніпровського і Південно-Подільського лісостепу, всією територією Придністровсько-Східно-Подільського і Середньобузького Лісостепу [10].

Основною методичною засадою практичного впровадження локальних і регіональних ЕМ, як складових національної екомережі (НЕМ), має бути принцип запобігання фрагментації екосистем/ландшафтів. Для цього ЕМ різного рівня повинні бути узгоджені між собою: локальна (місцева) — з районною, районна — з обласною, обласна — з регіональною, регіональна — з національною, національна — з європейською, європейська — з планетарною. Наразі необхідно створити цілісну систему різнорівневих ЕМ: планетарну (біосферну) — континентальну (європейську) — національну — регіональну — обласну — районну — локальну [11].

Рівні схем ЕМ зображують на картах різного масштабу: а) *міжнародний* — формуються структурні елементи НЕМ, які поєднують на карті масштабом 1:1000000; б) *національний* — формуються структурні елементи НЕМ загальнодержавного значення, які потім відображають на картах масштабом 1:500000/750000; в) *регіональний* — формуються структурні елементи НЕМ регіонального значення. На картах масштабом 1:200000 відображають структурні елементи національного і регіонального значення; г) *місцевий* — формуються структурні елементи РЕМ. Їх відтворюють на картах масштабом 1:50000, 1:10000 та ін. (залежно від площі району, сільради, населеного пункту). На всіх чотирьох рів-

нях забезпечується також горизонтальне погодження природоохоронної діяльності в транскордонному та системному контекстах [5].

На території Східного Поділля структурні елементи ЕМ мають чотири рівні: міжнародний, національний, регіональний (міжобласний), локальний. Основою КТ (природних ядер — БЦ) міжнародного рівня слугують міждержавні (транскордонні) заповідні території (РЛП площею не менше 5000 га), що є «вузлом» єднання суміжних ЕМ країн Європи (Республіки Молдова). Основою КТ національного рівня є БЦ функціонуючих і перспективних НПП площею не менше 1000 га, які репрезентують найбільш унікальне ландшафтно-ценотичне й видове різноманіття. Так, БЦ регіонального рівня формуються на основі територій функціонуючих і перспективних заказників загальнодержавного і місцевого значення, заповідних зон РЛП, пам'яток природи загальнодержавного значення площею понад 500 га, які репрезентують біосферні резервати (БР), унікальні, типові природні комплекси фізико-географічних об'єктів і районів; БЦ локального рівня відносяться до території функціонуючих і перспективних заказників і пам'яток природи загальнодержавного й місцевого значення, РЛП, заповідних урочищ площею менше 500 га, які репрезентують БР та типові природні комплекси і групи ландшафтів [8].

Проаналізувавши зведену регіональну схему формування екомережі України, статистичні довідники, реєстр ПЗФ Вінницької області, дані ДП «Вінницький науково-дослідний та проектний інститут землеустрою», Департаменту агропромислового розвитку, екології та природних ресурсів Вінницької ОДА, Вінницького обласного управління лісового та мисливського господарства, Вінницького обласного комунального спеціалізованого лісгосподарського підприємства «ВІНО-БЛАГРОЛІС», Вінницького регіонального управління водних ресурсів і провівши польові дослідження, нами розроблено схему ЕМ Східного Поділля (рис.). Згідно із запропонованою схемою, виділено 24

ключових і 16 сполучних територій: одне ядро міжнародного рівня (Дністерське площею 18230 га, до складу якого входять проєктовані водно-болотні угіддя (ВБУ) міжнародного значення «Долина річки Дністер» (5394 га), 3 — національного рівня (78543,9), 9 — регіонального (22366,33), 11 — локального рівня (4417,7 га) (табл. 1, 2). Загальна площа природних ядер налічує 123557,93 га, що становить 4,66% від загальної площі регіону. До ядер національного рівня відносяться: Центральноподільське (46420 га), Середньобузьке (16730), Кармелюково-Подільське (15393,9 га); до ядер регіонального (міжобласного) рівня — Мурафське (10068,93 га), Згарське (3018,7), Буго-Собське (1503), Буго-Деснянське (1073), Гармацьке (456), Лядовське (3503), Наддністрянське (1229,1), Гопчицько-Надроське (982,2), Сандрацько-Березнянське (532,4 га); до ядер локального рівня — Рівське (346,5 га), Іллінецько-Дашівське (546), Самчинецьке (218), Грабарківське (487), Журавлівське (595), Сестринівське (48), Устянське (173), Горячківсько-Княгининське (1035,2), Крушинівське (604), Мазуровецьке (214,3), Копистирицьке (150,7 га).

Сполучними територіями на Східному Поділлі слугують три ЕК національного рівня: Південнобузький (площею 211232 га, як частина Бузького меридіонального ЕК), Дністерський (66421 га — Дністерського меридіонального ЕК), Південно-Подільський (28753 га — Південноукраїнського широтного ЕК), шість — регіонального (міжобласного) рівня (Мурафсько-Товтровий, Згарський, Гнилоп'ятсько-Собський, Деснянсько-Роський, Рівський, Удицький), сім — локального рівня (Сниводський, Дохнянський, Лядовський, Немийський, Мурафський, Русавський, Сільницький), як правило, малі і середні річки II і III-го порядків, деякі лісові ділянки, водно-болотні угіддя (ВБУ), лісосмуги. Площа ЕК становить 688487 га, або 25,98% від загальної площі регіону. Отже, до складу ЕМ Східного Поділля планується залучити 812044,93 га земель ключових і сполучних територій, що становить 30,64% від загаль-

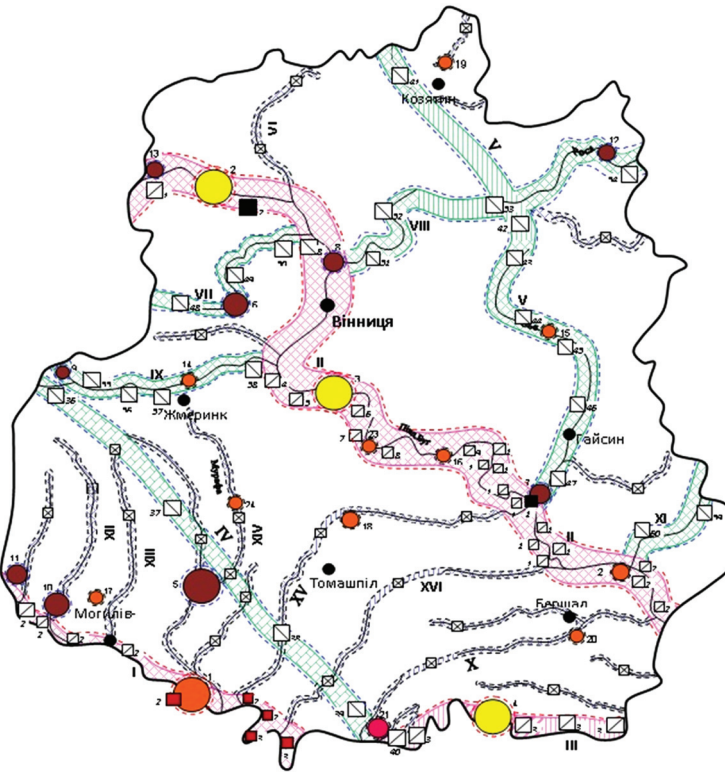
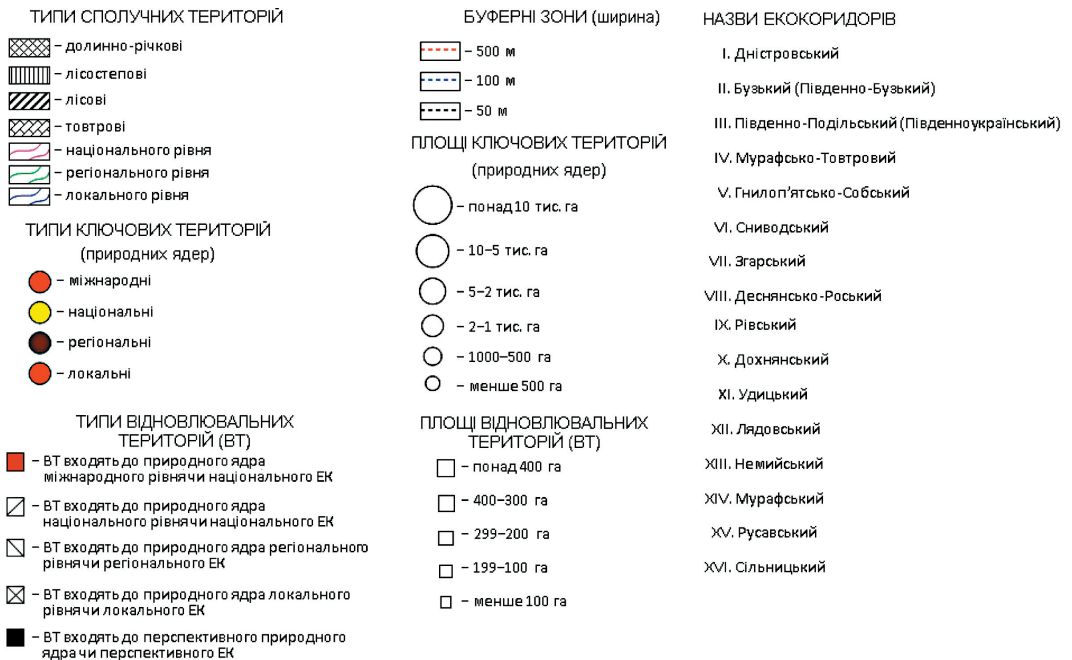

Схема екологічної мережі Східного Поділля:

Таблиця 1

Структурні елементи екомережі Східного Поділля за КТ

№	Ключові території (природні ядра, біоцентри)	Статус у ЕМ	Площа, га
1	Дністерська	Міжнародний	18230
2	Центрально-Подільська	Національний	46420
3	Середньобузька	Національний	16730
4	Кармелюково-Подільська	Національний	15393,9
5	Мурафська	Регіональний	10068,93
6	Згарська	Регіональний	3018,7
7	Буго-Собська	Регіональний	1503
8	Буго-Деснянська	Регіональний	1073
9	Гармацька	Регіональний	456
10	Лядовська	Регіональний	3503
11	Наддністрянська	Регіональний	1229,1
12	Гопчицько-Надроська	Регіональний	982,2
13	Сандрацько-Березнянська	Регіональний	532,4
14	Рівська	Локальний	346,5
15	Іллінецько-Дашівська	Локальний	546
16	Самчинецька	Локальний	218
17	Грбарківська	Локальний	487
18	Журавлівська	Локальний	595
19	Сестринівська	Локальний	48
20	Устянська	Локальний	173
21	Горячківсько-Княгинська	Локальний	1035,2
22	Крушинівська	Локальний	604
23	Мазуровецька	Локальний	214,3
24	Копистиринська	Локальний	150,7
Всього			123557,93

ної площі регіону. Наразі проектується БЗ, які встановлюватимуться навколо ключових і сполучних територій на відстані до 3 км, і уточнюється відповідна кількість ВТ. Так, кількість ВТ, визначених нами в структурі ЕК національного і регіонального рівня, становить 60 од. Загальна площа ВТ — 72042,6 га, що становить 2,71% від загальної площі регіону. Отже, загальна площа структурних елементів ЕМ Східного Поділля (ключових, сполучних і відновлювальних територій) налічує 884087,53 га, що становить 33,37% від загальної площі

території регіону. Для формування і реалізації РЕМ передбачалося фінансування у розмірі 5,4 млн грн, з них 4,32 млн — кошти з обласного фонду охорони НПС [2].

У межах Східного Поділля нами виділено такі групи екологічних коридорів: національного, регіонального (міжобласного, які з'єднують між собою ЕМ суміжних областей) і локального (місцевого) рівнів та визначено типові рослинні угруповання, що є основою для формування біогеоценотичного покриву, максимально наближеного за структурою до природного (рис.).

Структурні елементи екомережі Східного Поділля за ЕК

№	Назва	Географічна приуроченість	Довжина, км	Ширина, км	Статус в екомережі	Площа, га
I	Дністровська	Долина р. Дністер	166	2–4	Національний	66421
II	Бузька	Долина р. Півд. Буг	352	2–8	Національний	211232
III	Південно-Подільська (Південно-український)	Балтська рівнина, долини рр. Савранка і Бритавка	35	1–4	Національний	28753
IV	Мурафсько-Товтрова	Мурафські Товтри	140	2–6	Регіональний	57246
V	Гнилоп'ятсько-Собська	Долини рр. Гнилоп'ять і Соб	176	2–4	Регіональний	52821
VI	Сниводська	Долина р. Снивода	58	1–3	Локальний	11604
VII	Згарська	Долина р. Згар	75	2–6	Регіональний	30163
VIII	Деснянсько-Роська	Долини р. Десна і Рось	163	1–6	Регіональний	57050
IX	Рівська	Долина р. Рів	83	1,5–3,5	Регіональний	20753
X	Дохнянська	Долина р. Дохна	68	1–2	Локальний	10221
XI	Удицька	Долина р. Удич	33	1–2	Регіональний	4952
XII	Лядовська	Долина р. Лядова	88	1–3	Локальний	35213
XIII	Немийська	Долина р. Немія	64	1–2	Локальний	9618
XIV	Мурафська	Долина р. Мурафа	163	1–4	Локальний	40753
XV	Русавська	Долина р. Русава	78	1,5–2,5	Локальний	31212
XVI	Сільницька	Долини р. Сільниця і Вовчиця	91	1,5–3	Локальний	20475
Всього						688487

ВИСНОВКИ

Структуру ЕМ Східного Поділля представлено територіями, що виконують певні функції — ключові, сполучні, буферні та відновлювальні. Зокрема, КТ забезпечують збереження репрезентативних і унікальних для регіону компонентів біотичного та ландшафтного різноманіття, ЕК поєднують між собою КТ, забезпечують міграцію тварин і обмін генетичного матеріалу, БЗ захищають КТ та ЕК від зовнішніх впливів, ВТ забезпечують формування функціонально-просторової цілісності ЕМ та

відтворення до первинного природного стану.

Встановлено, що ЕМ регіону формують 24 ключових, 16 сполучних і 60 відновлювальних територій. Наразі кількість і площа БЗ навколо КТ і ЕК з'ясується. Загальна площа структурних елементів ЕМ Східного Поділля (ключових, сполучних і відновлювальних територій) становить 884087,53 га, або 33,37% від загальної площі території регіону. Зауважимо, що світовий досвід визначає біологічну збалансованість території лише за умови існування не менше 60% природних еко-

систем. Тому ЕМ регіону потребує істотного вдосконалення та науково обґрунтованого супроводу реалізації.

На території Східного Поділля є всі необхідні умови для формування і реалізації РЕМ, до якої увійдуть згадані вище ключові, сполучні, буферні і відновлювальні території. І хоч зведена схема формування РЕМ вже функціонує, проте її розробка ще потребує вдосконалення і доопрацюван-

ня. Необхідно прикласти чимало зусиль для виділення земель БЗ і ВТ, збільшення площ заповідання із залученням зарезервованих, розширення діючих і створення нових заповідних об'єктів, які будуть репрезентували всі райони, області та краї в площині геоботанічного, фізико-географічного, зоогеографічного, гідрологічного, лісотипологічного і агроекологічного районування Східного Поділля.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Марушевський Г.Б.* Збереження біорізноманіття і створення екомережі: інформаційний довідник / Г.Б. Марушевський, В.П. Мельничук, В.А. Костюшин. — К., 2008. — 168 с.
2. Еталони природи Вінниччини [монографія] / О.В. Мудрак, Г.В. Мудрак, В.М. Поліщук та ін.; за заг. ред. О.В. Мудрака. — Вінниця: ТОВ «Консоль», 2015. — 540 с.
3. Національний атлас України / Гол. ред. Л.Г. Руденко. — К.: ДНВП «Картографія», 2008. — 440 с.
4. Природоохоронне законодавство України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
5. Формування регіональних схем екомережі: методичні рекомендації / за ред. Ю.Р. Шеляг-Сосонка. — К.: Фітосоціоцентр, 2004. — 71 с.
6. Екологічний паспорт Вінницької області 2016 року. Офіційний сайт Департаменту екології та природних ресурсів Вінницької ОДА [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.vin.gov.ua/web/upravlinnya/web_dep_ecolog
7. *Мовчан Я.І.* Екомережа як інноваційний інструмент впровадження елементів екологічно збалансованого розвитку / Я.І. Мовчан // Екологічний вісник. — 2007. — № 5. — С. 10–12.
8. *Мудрак О.В.* Екологічна мережа Східного Поділля: необхідність створення і розбудови / О.В. Мудрак // Агроекологічний журнал. — 2009. — № 2. — С. 9–16.
9. *Дідух Я.П.* Геоботанічне районування України та суміжних територій / Я.П. Дідух, Ю.Р. Шеляг-Сосонко // Укр. бот. журн. — 2003. — Т. 60, № 1. — С. 6–17.
10. *Маринич О.М.* Фізична географія України: підручник / О.М. Маринич, П.Г. Шищенко. — К.: Знання, 2005. — 511 с.
11. *Мудрак О.В.* Вінниччина в структурі національної екомережі / О.В. Мудрак // Збалансований (сталій) розвиток України — пріоритет національної політики: М-ли Всеукраїнської наукової екологічної конференції (Київ, 26 жовтня 2010 р.). — К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2010. — С. 185–189.

REFERENCES

1. Marushevskiy, G.B., Melnychuk, V.P. & Kostyshyn, V.A. (2008). *Zberezhennia bioriznomanittia i stvorennia ekomerezhi: informatsiyni dovidnik [Biodiversity conservation and ecological network creation: information guide]*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Mudrak, O.V., Mudrak, G.V. & Polishchuk V.M. et al. (2015). *Etalony pryrody Vinnychyny [Standards of nature of Vinnytsya]*. O.V. Mudrak (Ed.). Vinnytsia: TOV «Konsol» [in Ukrainian].
3. Rudenko, L.G. (2008). *Natsionalnyi atlas Ukrainy [National atlas of Ukraine]*. Kyiv: DNVP «Kartographiia» [in Ukrainian].
4. Pryrodookhoronne zakonodavstvo Ukrainy [Environmental protection legislation of Ukraine]. (n.d.). *rada.gov.ua*. Retrieved from <http://www.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
5. Sheliag-Sosonka, Yu.R. (2004). *Formuvannia rehionalnykh skhem ekomerezhi; metodychni rekomendatsii [Formation of regional schemes of the ecological network: methodical recommendations]*. Kyiv: Phitisotsiotsentr.
6. Ophitsialnyi passport Vinnytskoi oblasti 2016 roku. Ophitsialnyi sait Departamentu ekolohii ta prirodnih resursiv Vinnytskoi ODA [Environmental passport of the Vinnytsia region in 2016. Official site of Department of Ecology and natural resources Vinnytsia region state administration]. (n.d.). *vin.gov.ua*. Retrieved from http://www.vin.gov.ua/web/upravlinnya/web_dep_ecolog [in Ukrainian].
7. Movchan, Ya.I. (2007). *Ekomerezha yak innovatsiyni instrument vprovadzhennia elementiv ekolohichno zbalansovanoho rozvytku [Ecological network as an innovative tool for the introduction of elements of ecologically balanced development]*. *Ekolohichniy vestnik — Ekolohichniy vestnik*, 5, 10–12 [in Ukrainian].
8. Mudrak, O.V. (2009). *Ekolohichna merezha Skhidnoho Podillia: neobkhdnist stvorennia i rozbudovi [Ecological Network of Eastern Podillia: the need to create and build]*. *Ahroekolohichniy zhurnal — Ahroekolohichniy zhurnal*, 2, 9–16 [in Ukrainian].
9. Didukh, Ya.P. & Sheliag-Sosonko, Yu.R. (2003). *Geobotanichne rainuvannia Ukraini ta sumiznikh teritorii [Geobotanical zoning of Ukraine and adjoining territories]*. *Ukrainskii botanichniy zhurnal — Ukrainskii botanichniy zhurnal*, 60, 1, 6–17 [in Ukrainian].
10. Marynich, O.M. & Shishchenko, P.G. (2005). *Phizichna geografiia Ukrainy [Physical geography of Ukraine]*. Kyiv: Znannya [in Ukrainian].
11. Mudrak, O.V., (2010). *Vinnychina v strukturі natsionalnoi merezhi [Vinnytsia region in the structure of the national ecological network]*. Proceedings from Balanced (sustainable) development of Ukraine is a priority of national policy '10: *Vseukrainskaia naukova ekolohichna konferentsiia (26 zhovtnia 2010 hoda) — All-Ukrainian Scientific Ecological Conference*. (pp. 185–189). Kyiv: Sentr ekolohichnoi osvity ta informatsii [in Ukrainian].